
ISSN 1999-4214 (print)

ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES
INSTITUTE

№1/2024

Жылына 4 рет шығады
2001ж. Шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2024

Бас редакторы **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты, Астана, Қазақстан
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD) Астана, Қазақстан

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Наваи атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 15.03.2024 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курьжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 15.03.2024ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

© Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the **A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute**, Astana, Kazakhstan
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the **A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute**, Astana, Kazakhstan

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkerova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhhan L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 15.03.2024 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АЛПЫСБАЕВА А.Е., АШИМХАНОВА С.А., ӘБДІМАНАПОВА М.Б.	М. Жұмабаевтың «Гүлсім ханымға» өлеңінің лингвопоэтикасы және аудармадағы көрінісі.....	7
БАЛТАБАЙ Д.Ә.	«Шежіре-и теракиме» еңбегіндегі кейбір түркі сөздерінің этимологиясы.....	24
КЕМБАЕВА А.Т., ЖҰБАЙ О.С.	Шерхан Мұртаза шығармаларындағы ұлттық мәдениеттің тілдік көріністері.....	35
КҮДЕРИНОВА Қ.Б. СЕРІКҚЫЗЫ М.	А.Байтұрсынұлы сөзсаптамындағы қазақ сөзінің дәстүрлі прагматикасы.....	52
KURMANGALI F.T., MAMAYEVA G.B., BEIMBETOVA A.A.	National cultural connotation of regular expressions and national code in kazakh and english languages.....	67
РАЙНБЕКОВА Г., KASAROGLU CENGEL H.	Терминологиядағы антонимия (қазақ тілінің антонимдер сөздігі негізінде).....	80

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АЙТУҒАНОВА С.Ш. СӘРЕКЕНОВА Қ.Қ.	Ясауи хикметтеріндегі айшықтаулардың көркемдік қызметі.....	92
АКНМЕТОВА І.В., KALIYEV A.K., АҒА М.	The role of woman in birth rituals of kazakh and turkish people.....	104
АМАНҒАЗЫҚЫЗЫ М.	Постмодерн әдебиетіндегі қала тақырыбы.....	118
ISPANDIYAROVA A.T., ABSADYK A.A.	The concept «woman» in kazakh folk lyrics.....	133
ИБРАЙХАНОВА А.Қ.	Сапарғали Бегалин поэмаларындағы ертегі, аңыздар ізі.....	143
ҚАМАРОВА Н.С., ЖАЙЛОВОВ Б.С.	Әбіш Кекілбайұлы – әдебиеттанушы.....	157
НОҒАЙБЕКҚЫЗЫ Л., ДАРИБАЕВ С.Д.	Бесікке салу ғұрпына қатысты қастерлі ұғымдар	172
НУРГАЛИ Қ.Р., МЕЛЬНОВА К.В.	Основы миропостроения в произведениях жанра фэнтези.....	188

СЕЙСЕНҚҰЛҰЛЫ Ө., КЕНЖЕҚОЖАЕВА А.М., ТӨЛЕУБАЕВА К.А.	«Абайтану» ғылымы және қытай қазақтарының Абайды тануы.....	200
СҰЛТАНҒАЛИЕВА Р.Б.	Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасындағы әдеби интерьердің мекеншақтық қызметі.....	213
ХАМИДОВА А.Х., КАНАФИНА М.А., ЖУМСАКБАЕВ А.Т.	Образ грешницы в драме А.Н. Островского «Гроза».....	224
ҮЕРСАИНОВА А.В., КОШАНОВА ЗН.Т., ТАЛАСПАЕВА ЗН.С.	The contribution of the academician and writer Sabit Mukanov to Shokan studies.....	236

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND
LITERATURE**

КЛЫЧНИЯЗОВА Г.Н., СЫРЛЫБАЕВА Г.Т.	Оқушылардың айтылым мәдениетін қалыптастырудың лингвистикалық аспектілері	248
МАЖИЕВА Н.А., БАЛТАБАЕВА Н.С.	Эпостардағы «қаһарман-қыздар» бейнесін ЖОО-да СТО технологиясы арқылы оқыту.....	263

FTAMP 16.21.51

DOI <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2024-1.02>

Д.Ә. БАЛТАБАЙ

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(e-mail: baltabayev.dosjan@mail.ru)

«ШЕЖІРЕ-И ТЕРАКИМЕ» ЕҢБЕГІНДЕГІ КЕЙБІР ТҮРКІ СӨЗДЕРІНІҢ ЭТИМОЛОГИЯСЫ

Аңдатпа. Тарихи жазба ескерткіштерді лингвистикалық аспектіде зерттеудің тіл білімі үшін маңызы жоғары. Зерттеу мақалада «Шежіре-и теракиме» еңбегінде кездесетін қарындас, елші, еңбек сөздері мен байла-етістігінің этимологиясы, семантикалық ерекшеліктері қарастырылады. Аталған сөздердің көне түркі жазба ескерткіштердегі, ортағасырлық мұралар мен қазіргі түркі тілдеріндегі қолданысы, дыбыстық, морфологиялық, лексика-семантикалық сипаты зерделенеді. Шежіре мәтінінен орын алған бұл сөздер қазіргі түркі тілдерінде актив қолданылғандықтан, олардың тарихи түп негізін, этимологиясын анықтау зерттеудің басты мақсаты болды. Талданып отырған сөздерге қатысты алтайтанушы, түркітанушы ғалымдардың ғылыми-теориялық тұжырымдары салыстырылып, гипотезалық пікірлері беріледі.

Әбілғазы Баһадүр ханның «Шежіре-и теракиме» еңбегі шағатай тілінде жазылған ортағасырлық шығарма. Оның лексикалық қабаты түркі, моңғол, араб, парсы сөздерінен тұрады. Сондай-ақ шығарма тілінде оғыз, қыпшақ, қарлұқ-үйғыр элементтерінің араласып қолданылуы шағатай тілінің түркі халықтарына ортақ жазба тіл болғандығын көрсетеді. Сондықтан біз нысан етіп алған тарихи еңбекті лексика-семантикалық тұрғыдан зерделеу, ондағы түркі сөздерінің этимологиясын айқындау зерттеудің өзектілігін аңғартады. Мақалада теориялық тұжырымдарды саралау үшін анализдеу әдісі, семантикалық талдау әдісі, сипаттамалы әдіс, тарихи-салыстырмалы әдіс-тәсілдер қолданылады.

Түйін сөздер: лексикалық қабат, семантика, түбір, этимология, түркі тілдері, шағатай тілі, тарихи еңбек.

Кіріспе. Тілдің қалыптасу, даму тарихын ғылыми тұрғыда саралау оның бүгінгі мен болашағын бағамдауда аса маңызды саналады. Белгілі бір тілдің дыбыстық жүйесінен бастап морфологиялық, сөзжасамдық, синтаксистік құрылымына дейінгі сатысын кешенді түрде талдау сол тілдің тарихи даму кезеңдерін зерделеуге мол мүмкіндіктер береді. Материалдық дүние де, рухани дүние де толассыз, тоқтаусыз дамып, өзгерістерге ұшырап отырады. Өседі, өркендейді, байиды, құлдырайды, тіпті жаңа сипатқа ие болады. Бұл құбылыстар адамзат баласының тіліне де ортақ дүние. Тілдің тарихы

зерттелмейінше, оны қалыптастырушы факторлары, жүйе-құрылымы, сан салалы әлеуметтік-қоғамдық қызметі де өз деңгейінде танылмайды. Тіл тарихы сөз болған жерде оның даму кезеңдері (хронологиясы), типологиялық жағынан жіктелімі (классификациясы), тілдегі әр дәуірлерге тән тарихи мұралар мен әдеби жәдігерлер жайлы сөз болады. Қазіргі түркі лексикологиясының алдында тұрған маңызды мақсат-міндеттердің бірі – жекелеген тілдерді диахрондық және синхрондық тұрғыдан кешенді түрде зерттеп-зерделеу. Тарихи-салыстырмалы әдісті негізге ала отырып зерттеу жүргізу бүгінгі тірті тілдің тарих қойнауындағы жазба мұраларға алыс-жақындығын, туыстық байланысын анықтауға себепкер болады. Кез келген тілдің лексикасы басқа тілдік категорияларға қарағанда бұрын сөйлейді, мол мағұлмат береді. Сонымен бірге тілді динамикалық құбылыс десек, оның бойында үздіксіз болып жататын үдеріслексика құрамының, сөз мағынасының өзгеруіне әкеледі. Осы тұста сөздердің мағыналық құрылымын зерделеуде тілдің семасиология саласы басшылыққа алынады.

Тарихи тіл білімі үшін сөздердің семантикасын, этимологиясын, сөзжасамдық қабілетін айқындау, тіл бірліктерінің қолданылу аясын саралау, тарихи мәтіндердегі лексикалық қордың статистикалық санын анықтаудың маңызды екенін ескеріп, «Шежіре-и теракима» еңбегінің лексикалық қабатына біршама талдау жүргізуді қажет деп санадық. Себебі тарихи шығармалар тілін салыстырмалы және салғастырмалы әдістер арқылы зерделеу сөздердің мағынасы мен қалыптасу, даму жолын айқындауға үлкен мүмкіндік береді.

Зерттеу мақаламыздың нысаны болған Әбілғазы Баһадүр ханның «Шежіре-и теракима» (Түркімен шежіресі) шығармасы шағатай тілінде жазылған ортағасырлық еңбек. Аталмыш еңбек түркі халықтарының тарихы, мәдениеті, этнографиясы, фольклоры, ономастикалық атаулары жайлы мол деректерді қамтиды. XVII ғасырға тән шағатай жазба әдебиетінің соны үлгілерінің бірі. Еңбек түркі тілдері үшін, оның ішінде қазақ тілі үшін, қазақ тілінің тарихи даму сатысын саралап, санамалауда өте құнды материал болып саналады. Себебі шағатай тілі өз заманында барлық түркі халықтарына ортақ қарым-қатынас құралы болғандықтан, оның құрамында қыпшақтық, оғыздық элементтер араласып қолданылған.

«Шежіре-и теракима» еңбегіне қатысты филологиялық еңбектерге орыс ғалымы А.Н. Кононовтың «Родословная туркмен» (1958), түрік ғалымы З.К. Өлмездің «Şecere-i terakime»(1996) зерттеулерін жатқыза аламыз.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Зерттеу мақалада «Шежіре-и теракима» еңбегінің Ташкент нұсқасы негізге алынды. Аталған нұсқа Өзбекстан Республикасы Ғылым Академиясының Шығыстану институты, Ташкент қолжазбалар жинағында (қолжазба № 171, инв. № 1522/V) сақталған [1, 25]. Аталған нұсқаны транскрипциялаған түрік ғалымы – З.К. Өлмез. «Шежіре-и теракима» еңбегінің лексикасында көне түркілік элементтерімен қатар араб,

парсы, моңғол сөздері де жиі кездеседі. Мақалада аталмыш шығарма тіліндегі түркілік элементтер, атап айтсақ, қарындас, елші, еңбек сөздері мен байлау-етістігінің этимологиясы талданады. Аталған тіл бірліктері семантикалық тұрғыдан сараланып, туыс және туыстас емес түркі тілдері материалдарымен салыстырылады. Сонымен қатар көне түркі және ұйғыр жазулы жазба мұралардан, ортағасырлық тарихи жәдігерлерден мысалдар келтіріледі. Түркі тілдеріне ортақ тіл бірліктеріне этимологиялық талдау жасауда шетелдік түркітанушы, шығыстанушы ғалымдардың зерттеу-тұжырымдары беріледі. Талдаулар кезінде Р. Сыздықтың «Сөздер сөйлейді»(2014), «Қазақ әдеби тілінің он бес томдық сөздігі» (2011), Б. Базылханның «Монгол-казах толь» (1984), «Древнетюркский словарь» (1969), Э.В. Севортянның «Этимологический словарь тюркских языков» (1974) сөздіктері пайдаланылды. Мақаланың теориялық тұжырымдарын айқындауда анализдеу әдісі, семантикалық талдау әдісі, сипаттамалы әдіс, тарихи-салыстырмалы әдіс-тәсілдер қолданылды.

Талқылау мен бақылау. Әбілғазы Баһадүр хан «Шежіре-и теракима» еңбегін жазуда тілдік қолданысы жағынан таза түркі сөздерімен жазғандығын былайша түсіндіріп өтеді: «Barça biliñ kim bizdin burun Turki tarih aytqanlar Arabi luğātlarnı qoşup tururlar ve Farsini hem qoşup tururlar ve Turkini hem sec´ qılıp tururlar. Özleriniñ hünelerin ve üstādlıqlarını xalqğa ma´lum qılmaq üçün biz munlarnıñ hiç qaysısını qılmadıq. Anıñ üçün kim bu kitābnı oquğuçı ve tıñlağuçı elbette Türk bolğusı turur. Bes Türklerge Türkāne aytmaq kerek tā olarnıñ barçası fehm qılğaylar» (Бізден бұрынғы түркі тарихын жазғандар өздерінің өнерлері мен шеберліктерін көрсету үшін араб, парсы сөздерін қосқанын, түрікшені де арабтың өлең үлгісінде жасағынан біліңіздер. Бұл кітапты оқитын, тыңдайтын түріктер болатындықтан, біз бұлардың ешқайсысын жасамадық. Шынында да барлығының түсінуі үшін түріктерге түрікше айту керек) [1,32].

«Шежіре-и теракима» еңбегінде кездесетін түркі сөздерінің бірі – қарындаш / қарындас. Аталған сөз шежіре мәтінде «бауыр, бауырлас, туыс» мағынасында қолданылған: Uluğ leşker birlen kelip Buharā ve Semerqandnı alıp öz qarındaşları yurtında yağı bolğan seabedin tura bilmey qaytıp kitdi (Үлкен әскермен келіп Бұхара, Самарқанды алды. Өз бауырлары елінде жауласып жатқандықтан көп тұрмай еліне кері қайтты)[1, 184]. Қарындас сөзі түркі жазба ескерткіштерінде ертеден «бауыр» мағынасында қолданылған. Ұйғыр жазулы түркі ескерткіші «Оғыз қаған туралы аңызда»(XIII ғ.) qarındaş «бір шешеден туған бауыр» мағынасын білдірсе, «Құтты білік»(Каир нұсқасы) дастанында «qana‘atqa odırmış at berip väzır qarındaşı ter ajmıř қанағатқа Одгүрміш атын беріп, оны уәзір бауыры деп атады»деген жолдардан «бауыр» мағынасында qarındaş сөзі қолданылғандығын көруімізге болады [2, 427-430]. Сонымен бірге Қадырғали Жалайырдың «Жамиғ ат-тауарих»(XVI ғ.) еңбегінде «туыс, ағайын» мағынасында қарындас сөзін, «жасы кіші әйел баласы» мағынасында қыз қарындаш тіркесін қолданады: Қутукут нойанның бір анадан екі қыз

қарындашы бар еді [3, 125]. Хандық дәуірі кезіндегі жыраулар толғауында қарындас сөзі жалпы «туыс, ағайын, рулас, аға, іні» деген кең мағынада жұмсалған:

О күнде қарындастан қайыр кетер,
Ханнан күш, қарағайдан шайыр кетер (Асан Қайғы) [3, 124].
Жайыңды білген қарындас,
Ол қарындас һәм жолдас,
Жайыңды білмес қарындас,

Өзі дұспан, өзі қас (Шалкиіз жырау) [3, 125]. Ақын Махамбеттің өлеңдерінде қарындас сөзі «туыс, рулас» мағынасында келеді:

Тар қолтықтан оқ тисе,
Тарыққанда қайрылар

Қарындасым менде жоқ [3, 126]. Жоғарыда келтірілген мысалдардан көне түркі жазба ескерткіштерінде қарындаш, қарындас «бір қарыннан, бір құрсақтан шыққан бауыр, аға, іні, сіңлі» мағынасында, жыраулар поэзиясында «ағайын, туыс, рулас, бір жұрттың адамы» деген ауыспалы мағынада актив қолданыста болғанын байқау қиынға соқпайды. Абай өлеңдерінде де «ағайын, туыс» мәнінде қарындас сөзі кездеседі:

Қарындас қара жерге тыға алмай жүр,
Бірінің бірі сөзін құп алмай жүр.
Құда-тамыр, дос-жараң, қатын-балаң, –
Олар да бір қалыпты бол алмай жүр [4, 23].

Кез келген тілдегі лексикалық бірліктер уақыт келе семантикалық жақтан өзгеріске ұшырап отыратыны заңды құбылыс. Мысалы қазіргі қазақ тілінде қарындас сөзі актив қолданыста болғанымен, о бастағы семантикалық аясы тарылған. Қарындас – бірге туған жасы кіші қыздың ағасына туыстық қатынасы жағынан аталуы [5, 407]. Сондай-ақ «бауыр» мағынасында қазіргі түрік тілінде *kardeş*, әзірбайжан тілінде *gardaş*, ғағауыз тілінде *кардаш* сөздері қолданылады [6, 322]. *Kardeş* сөзі қарындас сөзінің қысқарған формасы. Қазіргі түрік тіліндегі *kardeş* «бауыр» мағынасында келіп *kız kardeş* (әпке, сіңлі, қарындас), *erkek kardeş* (аға, іні) деп қолданылса, қазақ тіліндегі қарындас сөзі «жасы кіші қыздың ағасына қатысты туыстық қатынаста» айтылады. *Qarındaş* сөзі *qarın* есім сөзі мен *-daş* есімнен зат есім жасаушы жұрнақтың қосылуы арқылы жасалған. Ғалым Ә.В. Севортян қарын сөзі қар «живот, лоно» (іш, қарын, құрсақ) түбірінен шыққан деген этимологиялық гипотезасын ұсынады [6, 321]. Ал алтайтанушы ғалым Г. Рамстедт түркі тілдеріндегі қарын мен моңғол тілдеріндегі *qarbiñ* «отвисшие жировые складки на животе» (қарынның майлы бөлігі) сөздерін салыстырып, семантикалық тұрғыда жақындық бар екендігін көрсетеді [6, 321].

«Шежіре-и теракиме» еңбегінде кездесетін *qarındaş* сөзінің тарихи қолданысын, семантикалық ерекшелігін, түркі тілдеріне қатысты қолданысын саралай отырып, о бастағы түпкі мағынасы «бір құрсақтан, бір қарыннан, бір

анадан туған бауыр» болғандығын, уақыт өте келе «туысқан, рулас, ағайын» деген кең мағынада жұмсалғандығын, семантикалық аясы тарылып, аға мен қыз баласы арасындағы туыстық қатынасты білдіретін атау ретінде қолданылып жүргендігіне көз жеткіздік.

«Шежіре-и теракиме» еңбегінде кездесетін түркі сөздерінің бірі –ілші / елші. Шежіре мәтініндегі қолданысы: Bizdin burun ötken xalqlar uaynı pādīshāh ornında bilip tururlar oqın ilçi yerinde (Бізден бұрынғы өмір сүрген халықтар садақты падиша, оқты елші деп білген) [1, 149].

Тарихи еңбекте аталмыш сөз ауыспалы мағынада келгенімен, түркі халықтарында бұрыннан «бір нәрсенің хабаршысы, жаршысы» мағынасында елші сөзі қолданылған. Оған дәлел ретінде көне түркі жазба ескерткіштерінен мысалдар келтірейік. Енисей жазба ескерткішінде «täŋri ęlimkä ęlčisi ęrtim täңір берген (ғажап) еліме елші едім», ұйғыр жазулы «Ескі түрік құқық құжаттары»(XII-XIV ғ.) жазбасында «jana elčigä bir böz bertim және тағы елшіге бір (бөлік) бөз бердім» деп келетін үзінділерде ęлči«елші, хабаршы» мағынасын білдірсе, «Құтты білік»(Герат қолжазбасы, Вена 1439 ж.) дастанында «neęü ter ęšitgil aj elči baši әмірші басшының не дегенін тыңда» деген мәтін жолдарынан elči«маңызды лауазымды тұлға, билеуші, әмір» мағынасында жұмсалғанын көруімізге болады [2, 169]. «Қазақ әдеби тілінің сөздігінде» елші сөзінің төрт түрлі мағынасы берілген: 1. зат. Бір мемлекеттің екінші бір мемлекеттегі өкілетті дипломатиялық өкілдігінің басшысы қызметін атқаратын жоғары рангтегі дипломатиялық өкіл; 2. көне. Бір іс жөнінде екі кісінің не екі елдің арасын бітімге келтіру үшін жүретін адам, делдал; 3. діни. Құдайдың өкілі, пайғамбар; 4. ауысп. Бір нәрсенің хабаршысы, жаршысы, белгісі [7, 248]. Қазақ тілінде ел мен елді татуластыратын, табыстыратын елшінің міндетін білдіруде елдестірмек елшіден деген тіркес жиі кездеседі.

Ғалым Б. Базылхан моңғол тілінде «шабарман, хабаршы, хабар жеткізуші» мәнінде элч, «елші, елшілік» мағынасында элчин сөзі қолданыста барын көрсетеді [8, 769]. Мұндай мысалдар түркі және моңғол халықтары арасындағы тарихи, әрі тіларалық байланыстың тереңде жатқандығын білдірсе керек. Түркітанушы ғалым Г. Дөрфер өзінің «Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen» сөздігінде елші сөзіне мынадай анықтама береді: Ғlčī «gesandter, eines staates an einen andern» (бір елден екінші бір елге баратын елші) [9, 203].

Жоғарыда келтірілген мысалдар ілші / elči < el (ел) + či(есімнен есім жасаушы жұрнақ) арқылы жасалғандығын анық көрсетіп отыр. Және «Шежіре-и теракиме» еңбегіндегі ілші мен көне тұлға ęлči арасында е~и дыбыстық алмасуы болғандығын аңғаруымызға болады.

«Шежіре-и теракиме» еңбегінде кездесетін түркі сөздерінің бірі –імгек / еңбек. Шежіреде імгек сөзі қазіргі түркі тілдеріндегі секілді «еңбек, жұмыс» мағынасында емес, «қиындық, азап» мәнінде қолданылған: Köp імгекler

körgendin soñ yaşımız ottuz toqquzğa yetkende târix miñ taqı elig birde yılan yılında Xârezm memleketinde atamız taxtında olturup yurt işige meşğul bolduq (Көп қиындықтар көрген соң жасымыз отыз тоғызға жеткенде, 1051 жылы, жылан жылында Хорезмде әкеміздің тағына отырып мемлекет істерімен айналыстық) [1, 108]. Аталмыш сөздің семантикалық сипатын саралау үшін түркі жазба ескерткіштеріндегі қолданысына зер салып көрейік.

М. Қашғаридің «Диуани лұғат ит-түрік» сөздігінде «tavarsizîn qalip beğ eğänsizîn eḡgäjür мал-мүліксіз қалып, бек ердің жоқтығынан қиналады», «Құтты білік» (Герат қолжазбасы, Вена 1439 ж.) дастанында «tilin eḡgämiş eḡ neḡü teḡ eḡit тілден қорлық көрген ер не дейді, тыңда» деген мәтін үзінділерінде eḡgä- етістігі «қиналу, азап шегу» мағынасында жұмсалған [2, 172]. Сонымен бірге «Алтын йаруқ» (X ғ.) жазба ескерткішінде «ақтақ suvsamaq eḡgäki ашығу мен шөлдеудің қиындығы», ұйғыр жазулы «Тұрфан жазбасында» «tamutaqı eḡgäktin ozur qutrulur тамуқ азабынан оза құтылып», М. Қашғари сөздігінде «eḡ eḡgäktin qutuldi ер азаптан құтылды», «Құтты білікте» (Ташкент нұсқ., XII-XIII ғғ.) «qutuldi bodun ketti eḡgäkläri халық азат болды, олардың қиындықтары кетті» деп келетін үзінділерде eḡgäk «бейнет, азап, қиындық» мағынасын білдірген [2, 172-173]. İmgek / еңбек сөзінің көне мәтіндердегі қолданылған тұлғасы – eḡgäk. Ал eḡgäk сөзі eḡgä- («қиналу, бейнет көру») етістігі мен +k (етістіктен зат есім жасайтын жұрнақ) қосылу арқылы жасалған. Бұл жердегі eḡgä формасының em//im есімдерінен туындағанын байқау қиынға соқпайды.

Мысалы:

1. түрік тілі диалектісінде еме (em-e) yaramak (іске жарау, жұмысқа жарау), «пайдалы болу», «қиындықпен күресу» [10, 136]. Яғни em «жұмыс, еңбек» мағынасына ие болған.

2. Ғалым Э.В. Севортян өзінің этимологиялық сөздігінде imar-(im-ar) етістігінің «азаптану» мағынасын беретіндігін жазады [6, 273]. Мұндағы – ar есімнен етістік тудырушы жұрнақ, ал im- жоғарыда айтылған түбірдің басқа бір фонетикалық варианты. Түркі тілдерінде im-нің мынадай формалары кездеседі: түрік тілінде imесе (im-есе), қазақ тілінде үме (үм-е) «бірігіп еңбек ету» [10, 137].

Қазіргі қазақ тілінде еңбек сөзінің алғашқы «азап, бейнет, қиындық» мағынасы көнеріп, «қарекет, жұмыс, іс» мағынасы жиі қолданылып келеді.

«Шежіре-и теракима» еңбегінде кездесетін түркі элементтерінің бірі – baḡla- /байлау етістігі. Тарихи еңбектегі қолданысы: İkki ayaḡın ve ikki qolın ve boynın her qaıysısın bir baytalnıñ quyuḡına baḡlap baytallarnıñ butlarına nizeniñ uçı birlen saḡdılar (Екі аяғын, екі қолын, мойнын, әрқайсын бір байталдың құйрығына байлап, байталдардың бұтына найзаның ұшын шаншыды) [1, 190]. Baḡla- етістігінің этимологиясын анықтау үшін, алдымен оның тарихи қолданылу аясын зерделеп көрейік. Ұйғыр жазулы түркі мұрасы «Оғыз қаған туралы аңызда» (XIII ғ.): «şol buḡunı talnuḡ şubuqı birlä iḡaçqa baḡladı ketti мына бұғыны талдың шыбығымен ағашқа байлады кетті», М. Қашғаридің «Диуани

лұғат ит-түрік» сөздігінде «ol otuñ bayladı ол отын байлады» деген үзінділерде bayla- тұлғасы кездеседі [2, 78]. Мұндағы bağla- / байла- етістігінің бастапқы түбірі *ba- болуы мүмкін. Себебі *ba- тұлғасы «байлау» деген мағынада Тоныкөк жазба ескерткішінде «atıvıqqa bajur ertimiz жылқыларды ағаштарға байладық», «Ырық бітік» жазбасында «quzıunıxıvaşqa bamiş qatıvtı ba, eđgüti қарға (құзғын) ағашқа байланған, мықтылап байла, берік қып байла» (ThS II¹⁹) деп кездеседі [2, 76]. Ал *ba-дан туындайтын бағ<ба+ғ (бау, бұғау) тұлғасы етістіктен есім тудыратын -ғ аффиксі арқылы жасалған. Қазақ тіліндегі бау, бай тұлғалары өлі түбір бағ-тың фоно-морфологиялық варианты. Сонымен қатар қазіргі оғыз тобына кіретін түркі тілдерінде bağla- формасы, ал қыпшақ тобындағы түркі тілдерінде байла- тұлғасы сақталған. Демек тарихи жағынан *ba->бағ- / бау- / бай- >бағ+ла / бау+ла / бай+ла болып туындағанын көруімізге болады. Қазақ тілінде байла- туынды түбірінен байлам (байла+м), (байла+ныс) сөздері жасалған.

Нәтижелер. Лингвистикалық аспектіде шағатай дәуіріндегі шығармалар тіліне талдау жүргізу тарихи тіл білімі үшін аса маңызды. Өз заманында шағатай тілі барлық түркі халықтарына ортақ жазба тіл болғандығын ескерсек, ол жерде қыпшақ тобына кіретін қазақ тілінің де тікелей үлесі бар. Сондықтан шағатай жазба тілін ескі қазақ жазба тілі деп те қарастыруымызға тарихи негіздер бар. Қ. Жалайырдың «Жамиғ-ат тауарих»(XVI ғ.), Әбілғазы Баһадүрдің «Түрік шежіресі» (XVII ғ.) еңбегі, XVIII-XIX ғасырдағы хан жарлықтары тілдік тұрғыда ескі қазақ жазба тілінде жазылған деп айтуымыз осының дәлелі.

Түркі тілдес халықтар мен олардың тілдерінде өте ертеден келе жатқан жазба дәстүр қалыптасқан [11, 10]. Түркі жазба ескерткіштерін тілдік тұрғыдан зерттеу алтайтану мен түркітану ғылымында қай кезде болмасын өзекті. Руникалық жазба мұралар, ортағасырлық түркі жәдігерлері туралы деректер тіл мамандары үшін құнды материал болып саналады. Мұндай жазбалар әдеби түркі тілдерінің тарихы туралы, сондай-ақ көне түркі тілінің негізінде қалыптасқан қазақ тілі туралы да құнды мәліметтер береді [12, 7].

Мақалада «Шежіре-и теракиме» шығармасында кездесетін қарындас, елші, еңбек сөздері мен байла-етістігінің этимологиясы талданып, аталған тілдік бірліктердің семантикалық сипаты қарастырылды. Шежіре мәтінінен орын алған бұл сөздер қазіргі қазақ тілінде де актив қолданылады. Ал олардың тарихи түп негізін, этимологиясын анықтау зерттеудің басты мақсаты болды. Зерттеу жұмысының нәтижесі қарындас сөзінің XIII ғасырға дейінгі түркі жазба мұраларында «бір құрсақтан, бір анадан туған бауыр» мағынасында, XVI ғасырдан кейінгі Қ. Жалайыр, Әбілғазы Баһадүр хан, Асанқайғы, Шалкиіз, Махамбет, Абай шығармаларында «туысқан, рулас, ағайын» деген кең мағынада жұмсалғандығын көрсетіп отыр. Сондай-ақ қазіргі түрік, әзірбайжан, ғағауыз тілдерінде қарындас сөзінің kardeş/кардаш формасы сақталғандығын байқадық. Ал елші сөзінің семантикалық ерекшелігіне тоқталсақ, Енисей жазба

мұраларында «тәңір елшісі», XII-XIV ғасырдағы ұғыр жазулы түркі ескерткішінде «екі ел арасындағы елші», «Құтты білік» дастанында «маңызды лауазымды тұлға, әмір» мәнінде қолданылғанын көреміз. Сонымен қатар «Шежіре-и теракиме» еңбегінде кездесетін түркі сөздерінің тағы бірі – еңбек. Еңбек сөзінің көне мәтіндердегі қолданылған тұлғасы – emgäk. Ал emgäk сөзі emgä- («қиналу, бейнет көру») етістігі мен +k (етістіктен зат есім жасайтын жұрнақ) қосылу арқылы жасалған. Ал бұл жердегі emgä формасы «жұмыс, іс» мәніндегі em//im есімдерінен туындаған.

Мақалада талданған түркі элементтерінің бірі – бағла-/байла- етістігі. Bağla- / байла- етістігінің түркі жазба ескерткіштердегі тарихи қолданысын айқындай келе, бастапқы түбірі *ba- болуы мүмкін, яғни *ба->бағ- / бау- / бай->бағ+ла / бау+ла / бай+ла деп туындағанын тұжырымдап көрсеттік.

Қорытынды. Түркі тілдерін дәуірлеу мәселесінде айрықша сөз болатын, маңызды, ауқымды кезеңдердің бірі – шағатай дәуірі. Шағатай жазба дәстүрі түркі халықтарының рухани кеңістігінде, ұлт болып ұйысу процесінде айрықша орын алды. Аталмыш жазба тілде мыңдаған тарихи шежірелер, әдеби шығармалар, ғылыми еңбектер дүниеге келді. Түркі халықтарының тарихынан мол деректер беретін қолжазбалар мен хан жарлықтары да осы шағатай тілінің негізінде жарияланды. Ғылыми тұрғыда шағатай тіліне қатысты ғалымдар арасында екіұшты пікірлер мен екіұдай көзқарастар әлі де болсын сөз болып келе жатқаны белгілі. Десе де шағатай тілінің XV ғасырдан XX ғасырдың басына дейін түркі халықтары арасында ерекше маңызға ие болып, ортақ тіл мәртебесіне дейін көтеріліп, белгілі бір деңгейде дипломатиялық қарым-қатынас тіліне айналғанын тарих беттері де айғақтайды.

Шағатай тілінде жазылған тарихи еңбектер мен шежіре жинақтарын тілдік тұрғыдан зерделеп, олардың лексикалық қабатын саралау – тарихи тіл білімінің алдына қойған өзекті мәселелерінің бірі. Соның негізінде зерттеу мақаламызда «Шежіре-и теракиме» еңбегін, ондағы кейбір түркі сөздерінің этимологиясын анықтап, семантикалық қырын саралап, біршама ғылыми-тұжырымдар жасадық. Әбілғазы Баһадүр ханның «Шежіре-и теракиме» (Түркімен шежіресі) шығармасы лексикалық қоры жағынан басқа түркі тілдерімен салыстырғанда қазіргі қазақ тіліне біршама жақын. Ортақ тілдік бірліктердің, дыбыстық сәйкестіктердің, морфологиялық құрылымының қазақ тіліне жақындығын ескеріп, зерттеу жұмысымыздың нысаны ретінде қарастырдық. Шежіренің лексикалық қабатында түркілік элементтерден өзге араб, парсы, қытай, моңғол сөздері де жиі кездесіп отырады. Ал олардың тарихи еңбектегі қолданысын, лексика-семантикалық ерекшелігін айқындауда әлі де болсын терең зерттеулердің қажет екені сөзсіз.

Әдебиеттер

1. Ölmez Z. K. Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü). – Ankara: «Şafak Matbaacılık», 1996. s. 559.
2. Древнетюркский словарь. – Ленинград: Наука, 1969. – 677 с.
3. Сыздықова Р. Сөздер сөйлейді (сөздердің қолданылу тарихынан). Көптомдық шығармалар жинағы. – Алматы: Ел-шежіре, 2014. – 410 б.
4. Абай. Өлеңдер. – Алматы: Жазушы, 1976. – 240 б.
5. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 9-том. / Құраст.: Ә. Ыбырайым, А. Жаңабекова, Қ. Рысбергенова және т.б. – Алматы: Атамұра, 2011. – 744 б.
6. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на гласные. – М.: Полиглот, 1974. – 768 с.
7. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 5-том. / Құраст.: Б. Әбілқасымов, С. Бизақов, Ә. Жүнісбеков және т.б. – Алматы: Атамұра, 2011. – 752 б.
8. Базылхан Б. Монгол-казах толь. – Улаанбаатар-Өлгий: Тил, 1984. – 885 б.
9. Dörfer G. Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen. Band II, Wiesbaden, 1965. – s. 671.
10. Сабыр М. Көне қыпшақ тілі мен қазақ тілінің фоно-морфо-семантикалық сабақтастығы. – Алматы: Liber, 2021. – 464 б.
11. Alimbayev A.E., Daurenbekova L.N., Kemenger K.R., Imanberdiyeva S.K., Bashirov N.K. The Idea of Eternal Country in the First Epic Poems of the Turkic People // Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanitiesthis link is disabled, 2020,12 (4), pp. 1-11. DOI: <https://dx.doi.org/10.21659/rupkatha.v12n4.29>.
12. Abylova, G.E., Aripzhan, G.Zh. The concept of time in the ancient Turkic written monuments // Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы. №3. – 2023. – Б. 7-19. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-3.01>.

Д.А. БАЛТАБАЙ

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан

ЭТИМОЛОГИЯ НЕКОТОРЫХ ТЮРКСКИХ СЛОВ В ТРУДЕ «ШЕЖИРЕ-И ТЕРАКИМЕ»

Аннотация. Изучение памятников исторической письменности в лингвистическом аспекте имеет большое значение для лингвистики. В исследовательской статье рассматриваются этимология, семантические особенности слов «қарындас», «елші», «еңбек» и глаголов «байла», встречающихся в труде «Шежіре-и теракиме». Изучается использование данных слов в древнетюркских письменных памятниках, средневековом наследии и современных тюркских языках, анализируется звуковой,

морфологический, лексико-семантический характер. Так как эти слова из текста летописи используются в современных тюркских языках, главной целью исследования было определение их исторической основы, этимологии. В отношении анализируемых слов применяются научно-теоретические выводы ученых-алтаистов, тюркологов, даются гипотетические суждения.

Работа Абулгазы Бахадур хана «Шежире-и теракиме» – средневековое произведение, написанное на чагатайском языке. Его лексический слой состоит из тюркских, монгольских, арабских, персидских слов. Также смешанное использование в языке произведения огузских, кипчакских, карлукско-уйгурских элементов свидетельствует о том, что чагатайский язык был общим письменным языком для тюркских народов. Лексико-семантическое изучение исторического труда, который был взят в качестве объекта, определение в нем этимологии тюркских слов говорит об актуальности исследования. Для дифференциации теоретических выводов в статье используются метод анализа, метод семантического анализа, описательный метод, историко-сравнительный метод.

Ключевые слова: лексический слой, семантика, корень, этимология, тюркские языки, чагатайский язык, исторический труд.

D.A. BALTABAY

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

ETYMOLOGY OF SOME TURKIC WORDS IN THE WORK «SHEZHIRE-I TERAKIME»

Annotation. The study of monuments of historical writing in the linguistic aspect is of great importance for linguistics. The research article analyzes the etymology of the words qaryndas, elshi, eñbek and baila- verb found in the work «Shezhire-i terakime». The use of these words in ancient Turkic written monuments, medieval heritage and modern Turkic languages is described. The main goal of the study was to determine the etymology of Turkish words. Hypothetical opinions of Altaic and Turkic scientists are given during the research.

The work of Abulgazy Bahadur Khan “Shezhire-i terakime” is a medieval work written in the Chagatai language. Its lexical layer consists of Turkic, Mongolian, Arabic, and Persian words. Also, the mixed use of Oghuz, Kipchak, Karluk-Uighur elements in the language of the work indicates that the Chagatai language was a common written language for the Turkic peoples. Therefore, the lexical-semantic study of the historical work, which we took as an object, and the determination of the etymology of Turkic words in it speaks of the relevance of the study. To differentiate theoretical conclusions, the article uses the method of

analysis, the method of semantic analysis, the descriptive method, and the historical-comparative method.

Keywords: lexical layer, semantics, root, etymology, Turkic languages, Chagatai language, historical work.

References

1. Ölmez Z. K. Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü). – Ankara: «Şafak Matbaacılık», 1996. – s. 559.
2. Drevnetjurkskij slovar'. – Leningrad: Nauka, 1969. – S. 677.
3. Syzdyqova R. Sózder sóleidi (sózderdiń qoldanyly tarihy). Kóptomdyq shyǵarmalar jınaǵy. – Almaty: El-shejire, 2014. – 410 b.
4. Abai. Óleńder. – Almaty: Jazýshy, 1976. – 240 b.
5. Qazaq ádebi tiliniń sózdigi. On bes tomdyq. 9-tom. / Qurast.: Á. Ybyraým, A. Jańabekova, Q. Rysbergenova jáne t.b. – Almaty, 2011. – 744 b.
6. Sevortian E.V. Etimologicheski slovar turkskih iazykov. Obshetyurkskie i mezhtyurkskie osnovy na glasnye. – Moscow, 1974. – S. 768.
7. Qazaq ádebi tiliniń sózdigi. On bes tomdyq. 5-tom. / Qurast.: B. Ábilqasymov, S. Bızaqov, Á. Júnisbekov jáne t.b. – Almaty, 2011. – 752 b.
8. Bazykhan B. Mongol-kazakh tol. – Ulaanbaatar-Olgi, 1984. – 885 b.
9. Dörfer G. Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen. Band II, Wiesbaden, 1965. – s. 671.
10. Sabyr M. Kóne qypshaq tili men qazaq tiliniń fono-morfo-semantikalyq sabaqtastyǵy. – Almaty: Liber, 2021. – 464 b.
11. Alimbayev A.E., Daurenbekova L.N., Kemenger K.R., Imanberdiyeva S.K., Bashirov N.K. The Idea of Eternal Country in the First Epic Poems of the Turkic People // Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanitiesthis link is disabled, 2020, 12 (4), pp. 1-11. DOI: <https://dx.doi.org/10.21659/rupkatha.v12n4.29>.
12. Abylova G.E., Aripzhan G.Zh. The concept of time in the ancient Turkic written monuments // Eurazia gumaitarlyq instituty Habarşysy. №3. – 2023. pp. 7-19. DOI: <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-3.01>.

Автор туралы мәлімет:

Балтабай Досжан Әмірұлы – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, Астана, Қазақстан.

Балтабай Досжан Амирулы – докторант Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Baltabay Doszhan Amiruly – doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.